

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Тищенко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Ткаченко Є.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Данилейченко І.

– студентка III курсу українсько-англійського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.161.2'282.2

ДИНАМІКА НАЗВ КОЛОДЯЗІВ У ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті окреслено репрезентацію сем на позначення колодязів та їхніх частин у південнослобожанських говірках на хронологічних зрізах кінця XIX – кінця XX століть, проаналізовано взаємозв'язок зазначених репрезентантів із відповідниками в українських говорах та деяких мовах. Обґрунтовано тезу про те, що здебільшого виявлені номінації належать до стійкого шару української лексики, який мало піддається змінам і виразно виявляє тісні зв'язки новостворених південнослобожанських говірок із давніми українськими діалектами.

Ключові слова: діалектна лексика, репрезентант, говірка, сема, динаміка, південнослобожанський.

Тищенко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Ткаченко Е.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Данилейченко И.

– студентка III курса украинско-английского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ДИНАМІКА НАЗВАНІЙ КОЛОДЦЕВ В ЮЖНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВОРАХ

В статье представлена репрезентация сем, обозначающих колодцы и их части в южнослобожанских говорах на хронологических срезах конца XIX – конца XX веков, проанализирована взаимосвязь этих репрезентантов и соответствующих им в других украинских говорах и некоторых языках. Обоснован тезис о том, что в большинстве своем выявленные номинативы принадлежат к устойчивому сегменту украинской лексики, который мало поддается изменениям и выразительно проявляет тесные связи говоров более позднего периода возникновения с давними украинскими диалектами.

Ключевые слова: диалектная лексика, репрезентант, говор, сема, динаміка, южнослобожанський.

Tyshchenko L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers'
Training University

Tkachenko Ye.

– Senior Lecturer Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas
State Teachers' Training University

Danylejchenko I.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Ukrainian and
English Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training
University

**DYNAMICS OF THE NAMES OF WELLS IN THE SOUTH-SLOBOZHAN
SUBDIALECTS**

The article presents the representation of the semes, denoting wells and their parts in the South-Slobozhan subdialects in the chronological sections of the end of the 19th – the end of the 20th century, the interrelation of these representatives and their corresponding in other Ukrainian subdialects and some other languages is analyzed. The thesis is substantiated that the majority of identified nominations belong to a stable segment of Ukrainian vocabulary, which is not amenable to changes and expressively manifests close links of subdialects of a later period of origin with ancient Ukrainian dialects.

Keywords: *dialectal vocabulary, representative, subdialect, seme, dynamics, South-Slobozhan.*

Постановка проблеми. Фундаментальний процес укладання *Словника українських говорів і Лексичного атласу української мови*, які нині, безперечно, є надзвичайно важливими не лише для української лінгвістичної науки, виявив багато цікавих аспектів дослідження діалектної лексики, зокрема й у плані динаміки. Вивчення номінативних одиниць діалектної мови (фіксація лексем за різноманітними тематичними групами, з'ясування семантики, системних зв'язків, географії всіх лексичних елементів) дозволяє сформувати належну емпіричну базу діалектної лексикографії та лексичної ареалогії, уможливорює представлення не лише складу, географії, а й історії формування лексичної системи української мови.

Аналіз останніх досліджень. Період кінця ХХ – початку ХХІ століття в українській діалектології позначений безперечною активізацією вивчення тематичних груп лексики українських говорів. Опис новожитніх говірок став відчутним, чому сприяли завершення роботи над «Атласом української мови» [АУМ] та реалізація низки індивідуальних дослідницьких програм (праці К. Глуховцевої [2; 3], А. Поповського [10], Л. Фроляк [13], В. Леснової [6], І. Ніколаєнко [9], Н. Клименко [4], Р. Сердеги [11], Л. Лисиченко [7], М. Кушмет [5], М. Волошинової [1], О. Слободян [12] та ін.). Проте виконані дослідження стосуються насамперед східнослобожанських, степових, а також говірок Центральної Слобожанщини. Територія Південної Слобожанщини в

діалектному плані залишається ще й досі недостатньо вивченою.

Метою пропонованої статті є виявити випадки наявності чи відсутності змін в складі назв на позначення колодязів та їхніх частин у говірках Південної Слобожанщини, окресливши в такий спосіб частку давніх і новостворених сегментів у репрезентації досліджуваної лексичної групи.

Зазначену мету було реалізовано через виконання таких **завдань**: 1) окреслити репрезентацію лексико-семантичної групи назв колодязів та їхніх частин у південнослобожанських говірках; 2) з'ясувати зв'язок цієї ЛСГ (тут і далі ЛСГ – лексико-семантична група) із відповідниками в суміжних східнослобожанських говірках та інших українських говорах; 3) визначити динаміку досліджуваної південнослобожанської лексики впродовж ХХ століття, зіставивши сучасні діалектні назви з їхніми відповідниками, зафіксованими в етнографічних і лексикографічних працях кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЛСГ назв колодязів та їхніх частин об'єднує семи: 1) 'криниця'; 2) 'соха, на якій утримується журавель біля колодязя'; 3) 'журавель, пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягування відра з водою'; 4) 'важіль на зводі колодязного пристрою для витягування відра з водою'; 5) 'пристрій над колодязем у вигляді вала з ручкою, на який намотують канат або ланцюг для витягання відра з водою'; 6) 'ручка коловорота біля колодязя'; 7) 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем'.

Сема 'криниця' реалізована на обстеженій території лексемами *ко¹лод'із'* (*ко¹лод'аз'*, *ко^{a1}лод'ас'*, *ко¹лод'ец'*, *ко¹лод'ец'*, *ко¹лодец'*), *копанка*, *кри¹ниц'а* (*ке^uр'ниц'а*), *ск¹важина*, *зруб*. Спільними для південно- і східнослобожанських говірок виявилися репрезентанти *ко¹лод'із'*, *ко¹лодец'*, *кри¹ниц'а*; не були зафіксовані в південнослобожанських говірках східнослобожанські маніфестанти *хван'тал*, *це^uброва* *кри^{e1}ниц'а*, *ба¹сейна* [З, с. 109-110], *вікніна* [ССГ, с. 42]. Фонетичні варіанти лексеми *ко¹лод'аз'* виявлено в українських поліських, середньонаддніпрянських та волинських говірках [АУМ, I, к. 48], у закарпатських [ДЛАЗ, II, к. 136], гуцульських, наддністрянських, бойківських говірках побутує назва *ко¹лод'аз'* [Studia, с. 36], в останніх відомий також фонетичний варіант *колодзяць* [Онишкевич, I, с. 368]. За даними М. В. Никончука, маніфестант *ко¹лод'ец'* функціонує в українських південних говорах [Никончук, с. 63], «Словник поліських говорів» фіксує варіанти *колодец*, *колодець* [Лисенко, с. 101]. Крім того, лексеми *колодізь*, *колодісь* зафіксовано в нижньонаддніпрянських [Чабаненко, II, с. 192–193], у полтавських говірках [Ващенко, с. 509]. Фонетичні варіанти *колодезь*, *колодесь* побутують у російських говорах [СРНГ, XIV, с. 155; СРДГ, II, с. 69], відома назва *ко¹лод'із'* і в білоруських говірках [Никончук, с. 63]. Маніфестант *кри¹ниц'а*, за даними АУМ, у різних фонетичних варіантах виступає в багатьох українських говорах [АУМ, I, к. 186; II, к. 71], зокрема й у наддністрянських, гуцульських,

бойківських *ке^ур^лниц^а* [Studia, с. 36; Никончук, с. 64], у поліських *криница*, *криница* 'джерело' [Лисенко, с. 107]. На думку І. Г. Матвіяса, лексема *криниця* < *криница* є давньоруським діалектизмом [8, с. 37], що підтверджує функціонування цієї лексеми і в російських говорах, де *криница* 'ключ, джерело', 'неглибокий колодязь' [СРНГ, XV, с. 257]; 'колодязь' [СРДГ, II, с. 89].

Назва *копанка* зафіксована в поліських говорах із значеннями 'залізна скребниця для зішкрябування верхнього шару глини з долівки або стіни перед побілкою', 'велика мотика для підгортання чи копання картоплі' [Лисенко, с. 103]. У рос. говорах *копанка* 'колодязь' [СРНГ, XIV, с. 283], 'колодязь без зрубу, яма з водою для поливання городу чи водопою худоби' [СРДГ, II, с. 77]. Західнополіське *зруб* позначає інше поняття 'дерев'яне облицювання стінок колодязя' [Никончук, с. 65]. У бойківських говірках *зруб* 'хата, будинок без даху', 'місце, де вирубано ліс', 'пасовище в лісі на місці вирубки' [Онишкевич, I, с. 320]. Лексема *ск^лважина* є пізнішим запозиченням обстежених говірок з рос. мови [СРЯ, IV, с. 105].

Сема 'криниця' наприкінці ХХ ст. в обстежених говірках переважно репрезентована незмінною протягом останнього століття лексемою *кол^одязь* [Квітка-Основ., II, с. 18; Грінченко, II, с. 271] та її фонетичним варіантом *кол^од'із*, у назвах *криниця* [Грінченко, II, с. 306], *копанка* [Грінченко, II, с. 280], *зруб* [Грінченко, II, с. 185] фіксуємо семантичну трансформацію, маніфестант *ск^лважина* в розглянутих пам'ятках не виявлено, що засвідчує його пізніше запозичення.

Лексеми *сто^лйак* (*с^то^лй^ак*, *ста^лй^ак*), *сто^лп* (*сто^лп*, *сто^лп*), *жу^лра^лу* (*жу^лра^лв^{ел}*, *жу^лра^лу^л*, *жу^лра^лв^{ел}*), *роз^лсоха* (*ро^лс^оха*), *балка*, *о^лпора*, *зруб*, *с^то^лбур*, *шула*, *со^лха* (*сто^лха*) репрезентують у південнословобожанських говірках сему 'соха, на якій утримується журавель біля колодязя'. Спільними для обстежених та східнословобожанських говірок є назви *сто^лйак*, *сто^лп*, *роз^лсоха*, *со^лха* [3, с. 112]. У східнополіських говірках сему 'висока опора криничного журавля' передають лексеми *со^лха*, *сто^лп*, *жу^лра^лу*, *жу^лра^лв^{ел}*, *сто^лйак*, *ра^лс^оха*, *звод* [Дорошенко, с. 661].

Деякі з південнословобожанських репрезентантів зафіксовано в інших українських говірках з таким же або близьким значенням: *жу^лра^лв^{ел}* – у наддністрянських, бойківських, гуцульських [Studia, с. 37; Никончук, с. 69], *со^лха* – у поліських, бойківських, гуцульських, наддністрянських [Лисенко, с. 201; Онишкевич, II, с. 239; Studia, с. 37], словотвірний варіант останнього *роз^лсоха* – у західнополіських [Никончук, с. 69], *сто^лп* – у західнополіських, наддністрянських, бойківських, гуцульських [Никончук, с. 69; Studia, с. 37].

Лексеми *балка*, *о^лпора*, *зруб*, *с^толб*, *шула*, *сто^лйак* передають в українських говірках інші семи. Так, маніфестанти *сто^лйак*, *с^толб*, *шула* в поліських говірках позначають поняття 'грубий вертикальний брус, який є опорою дощаного або жердяного плоту' [Никончук, с. 46]. Крім того, назва *шула* передає в поліських говорах сему 'стовп з видовбаним глибоким пазом, у який вставляються дошки, затесані

колоди тощо при спорудженні стін будівлі або огорожі' [Лисенко, с. 237]. Лексема *балка* позначає реалію 'товста дубова балка – деталь першого зрубного вінця' в правобережнополіських, південнополіських та частині степових говірок [Никончук, с. 150]. Репрезентант *опора* в середньополіських та західнополіських говірках передає сему 'жердина, прибіта по діагоналі дахового схилу', *зруб* у правобережнополіських та волинсько-поліських говірках 'дерев'яне облицювання стінок колодязя' [Никончук, с. 65].

Південнослобожанське *жураул* є запозиченням з російської мови [СРЯ, I, с. 489], відчутним впливом останньої позначені й варіанти *журав'ел*, *журау* (оскільки в російських діалектах також відомі *журавель*, *журав* 'жердина для діставання води з колодязя' [СРДГ, I, с. 157]), *стаїак* [див. СРЯ, IV, с. 277 *стояк*], *столп* [СРЯ, IV, с. 273]. Поодиноким новотвором обстежених говірок є маніфестант *стоха*.

Зіставлення репертуару семи 'соха, на якій утримується журавель біля колодязя' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило зробити висновки, що протягом досліджуваного періоду незмінною збереглася лише лексема *соха* [Грінченко, IV, с. 170], здебільшого репрезентанти зазнали семантичної трансформації (*стояк* [Грінченко, IV, с. 212], *стовп*, *стовбур* [Грінченко, IV, с. 207], *журав*, *журавель* [Грінченко, I, с. 492], *розсоха* [Грінченко, IV, с. 458], *зруб* [Грінченко, II, с. 185], *балка* [Грінченко, I, с. 25], *шула* [Грінченко, IV, с. 517]), маніфестант *стоїка* [Грінченко, IV, с. 212] демонструє семантичну і словотвірну зміну, назва *опора* в розглянутих лексикографічних і етнографічних джерелах не зафіксована.

Сему 'журавель, пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягування відра з водою' в південнослобожанських говірках представляють лексеми *журав'ел* (*жураул*, *журав'ел*, *жураука*), *свод* (*звод*, *зв'ід*, *зводн'а*), *стр'іла*, *сволок*, *диба*. Спільними для обстежених та східнослобожанських говірок виявилися репрезентанти *журав'ел*, *зв'ід*; не були зафіксовані в південнослобожанських говірках східнослобожанські маніфестанти *кл'учка*, *ко'ромисло* [3, с. 111]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *журав'ел*, *жураул*, *зв'ід*, *звод*, *ко'лод'аз*' [Дорошенко, с. 660-661]. Лексема *журавель* поширена в багатьох українських діалектах: у поліських, середньо- і нижньонаддніпрянських [АУМ, I, к. 295; Лисенко, с. 74], слобожанських, степових [АУМ, III, ч. I, к. 79]. Словотвірний варіант *жураука* побутує в закарпатських говірках [ДЛАЗ, II, к. 137] (пор. у СУМ *журавка* 'самка журавля, журавлиця' [II, с. 547]).

Лексема *зв'ід* також функціонує в середньо- і нижньонаддніпрянських, східнополіських [АУМ, I, к. 391; к. 295], слобожанських і степових говірках [АУМ, III, ч. I, к. 79] (у СУМ *зв'ід* 'т. с.' [III, с. 479]). Репрезентанти *свод*, *звод*, *зводн'а* є її фонетичними та словотвірними варіантами. У рос. мові *свод* відоме з іншою семантикою [СРЯ, IV, с. 54]. Лексему *диби* фіксує «Словник поліських говорів», де

вона передає сему 'пристрій у вигляді триніжка для підвішування колиски, в яку жінки кладуть дитину, працюючи у полі' [Лисенко, с. 67]. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є закарпатське жураву^ел' [ДЛАЗ, II, к. 137].

Зіставлення репертуару семи 'журавель, пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягування відра з водою' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) виявило, що незмінною протягом досліджуваного періоду в південнословобожанських говірках зберігається лексема жураве^л' [Грінченко, I, с. 492], переважно репрезентанти аналізованої семи зазнали семантичної трансформації (журавка [Грінченко, I, с. 493], дуба [Грінченко, I, с. 381], сволок [Грінченко, IV, с. 111], стріла [Грінченко, IV, с. 216]), лексема свод [Грінченко, II, с. 131] демонструє семантичну і фонетичну зміну, зводн'а [Грінченко, II, с. 131] – словотвірну.

Лексеми журавел' (журав'ел', жураве^л'), груз, смик, попе^лречка, перекладина (переклад'іна), сволок, стріла (стр'ела), звод (зв'ід), кам'ін', важ'іл' (важил', важел'), вага, баласт репрезентують сему 'важіль на зводі колодязного пристрою для витягування відра з водою'. Спільними для південно- та східнословобожанських говірок є назви груз, кам'ін', важ'іл', вага; не були виявлені в обстежених говірках репрезентанти важок, т'агар, поче(у)п, вантаж [3, с. 114]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми журавел', журавл', зв'ід, перекладина, вага, сволок, груз, попе^лречка [Дорошенко, с. 662].

Поширеність лексеми журавел' та її варіантів на позначення цієї семи може, на нашу думку, свідчити: а) про відсутність окремої назви для цієї реалії в південнословобожанських говірках і тенденцію до номінації частин за назвою цілого; б) про вихід з ужитку реалії, складову частину якої позначає аналізована сема (за даними інформаторів, колодязів у вигляді журавля в окремих населених пунктах взагалі не будували, напр., у м. Сіверськ Артемівського району Донецької області, в інших – вони збереглися поодинокі як згадка про давнину).

Значна частина аналізованих маніфестантів відома і в інших українських говорах. Так, лексема журавель побутує в гуцульських, наддністрянських, бойківських говірках [Studia, с. 37], в останніх зафіксовано також фонетичний варіант журавиль [Онишкевич, I, с. 256]. Назва смик відома в західнополіських говірках [Никончук, с. 69]. Лексема попере^лчка функціонує в наддністрянських, бойківських, гуцульських [Studia, с. 37], західнополіських говірках, перекладина, важ'іл' – також у західнополіських [Никончук, с. 69]. У гуцульських, бойківських, наддністрянських – репрезентанти стріла, стріла, звод [Studia, с. 37].

Лексема вага побутує в наддністрянських, бойківських, гуцульських [Studia, с. 37; Онишкевич, I, с. 80], західнополіських говірках [Никончук, с. 69]. У рос. говорах вага 'важіль для підйому тягарів' [СРДГ, I, с. 53]. Лексеми кам'ін', баласт, сволок є поодинокими

репрезентантами, найвірогідніше, пізнішого утворення, що сформовані в південнословобожанських говірках шляхом розширення традиційної семантики згаданих лексем. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є лексема *жерт*, що побутує в наддністрянських, гуцульських, бойківських говірках [Studia, с. 37].

Зіставлення репертуару семи 'важіль на зводі колодязного пристрою для витягування відра з водою' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило зробити висновки, що здебільшого репрезентанти зазначеної семи демонструють зміну семантики: *журавель* [Грінченко, I, с. 492], *стріла* [Грінченко, IV, с. 216], *свóлок* [Грінченко, IV, с. 111], *смик* [Грінченко, IV, с. 157], *груз* [Грінченко, I, с. 332], *поперéчка* [Грінченко, III, с. 327], *ка́мінь* [Грінченко, II, с. 213]. У назвах *звод* [Грінченко, II, с. 131], *важ'іл'* [Грінченко, I, с. 121] спостерігаємо семантичну та фонетичну трансформацію, лексема *вага* [Харк. зб., с. 130] збережена без змін, маніфестанти *перекладина*, *ба́ласт* у розглянутих писемних пам'ятках не виявлені.

Сему 'пристрій над колодязем у вигляді вала з ручкою, на який намотують канат або ланцюг для витягання відра з водою' реалізують лексеми *колово́рот* (*ко́ловорот*, *колово́роток*, *коловерт*, *ко́ловерт*, *ковород*, *коворот*), *воро́ток* (*во^aро^aток*, *ворот*), *вал* (*ва́лок*, *вало́к*, *вал'ік*), *ка́чалка*, *кру́т'ілка*, *колода*, *кру́тел'це*, *вер'тушка*, *ка́тушка*, *ко́ток*. Спільними для південно- та східнословобожанських говірок є репрезентанти *колово́рот*, *воро́ток*, *ва́лок*, *ка́чалка*, *кру́т'ілка*, *ка́тушка*, *ко́ток*; не були зафіксовані в обстежених говірках східнословобожанські маніфестанти *воро́тило*, *коло́верт'*, *бара́бан*, *ба́ранчик*, *ви^eтушка* [3, с. 117]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *ко́ловорот*, *коворот*, *вал*, *ва́лок*, *кру́тило*, *кру́тилка*, *ко́тушка*, *ка́тушка*, *ворот*, *воро́ток*, *корба* [Дорошенко, с. 664].

Лексеми *колово́рот*, *коворот* побутують у волинських та поліських говірках із тим же значенням [Никончук, с. 40, с. 70; Лисенко, с. 99]. Крім того, в останніх *коворот* 'ворота (на межі двох сіл)', 'товста гілка, яка відгалужується вбік від стовбура дерева' [Лисенко, с. 99], *ко́ловороток* 'прядка' [Лисенко, с. 101]. Близькими до лексем обстеженої семи є російські варіанти *коловерт* 'бурав', *коловерть* 'водоворот', *коловертеть* 'кришити' [СРДГ, II, с. 69]. Репрезентант *коловерт* є спільним для південнословобожанських та російських донських говірок [СРДГ, II, с. 69].

Репрезентант *ка́чалка* в південнословобожанських говірках виступає зразком явища омонімії, бо, крім аналізованої семи може репрезентувати значення 'колиска, дерев'яне ліжечко, що стоїть на підлозі (ніжки попарно сполучені закругленими планками, завдяки чому вона може погойдуватися)', 'стеблина сухого очерету', 'спеціально обструганий круглий дерев'яний валок, на який накатують білизну для прасування'. З останнім значенням ця лексема побутує і в інших українських говірках, зокрема в полтавських [Ващенко, с. 42], це

дозволяє зробити припущення, що семантика 'спеціально обструганий круглий дерев'яний валок, на який накатують білизну для прасування' є найдавнішою для лексеми *качалка* в обстежених говірках. На користь цього свідчить також архаїчність самої реалії, що здавна була невід'ємною складовою побуту українців. Дещо новішою, та загалом також давньою семантикою аналізованого номена є 'стеблина сухого очерету', бо вона зафіксована в «Словнику української мови» Д. І. Яворницького: «Качалка – головка зр'ялого камышу» [Яворницький, с. 342]. Семантика 'колиска, дерев'яне ліжечко...' є порівняно новою для лексеми *качалка*, бо з таким значенням вона ще не зафіксована в жодному із розглянутих діалектних словників. Назви *вал*, *валок* у західноволинських говірках репрезентують сему 'коловорот над колодязем' [Корзонюк, с. 79–80]; у рос. говірках *валок* 'т.с.' [СРНГ, XV, с. 355]. В українських поліських говірках функціонують репрезентанти *коток* [Никочук, с. 71], *ворот* [Никончук, с. 40, с. 70], *во^аро^аток*, *кру^тілка* [Никончук, с. 71, с. 84]. Крім того, репрезентант *крутілка* на позначення денотата 'коловорот біля колодязя' зафіксований у нижньонаддніпряньських [Чабаненко, II, с. 220], а також у рос. [СРДГ, II, с. 92] говірках. Локалізм *ко^ток*, найвірогідніше, є запозиченням із рос. говорів, де *ка^ток* 'т.с.' [СРНГ, XV, с. 355].

Зіставлення репертуару семи 'пристрій над колодязем у вигляді вала з ручкою, на який намотують канат або ланцюг для витягання відра з водою' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило констатувати, що репрезентанти *коловорот*, *коворот* [Яворницький, с. 362; Грінченко, II, с. 262, с. 270], *во^рот* [Грінченко, II, с. 283] зберігаються в південнословобожанських говірках протягом останнього століття без змін, лексеми *коловорт*, *коловороток* [Грінченко, II, с. 270], *вороток* [Грінченко, II, с. 283], *кру^тел'це* [Грінченко, II, с. 315] виявили словотвірну трансформацію, *вал*, *валок* [Грінченко, I, с. 123], *качалка* [Грінченко, II, с. 227], *колода* [Грінченко, II, с. 270], *крутілка* [Грінченко, II, с. 315], *коток* [Грінченко, II, с. 293] – семантичну. Назви *вертушка*, *ко^тушка* в аналізованих пам'ятках не зафіксовані.

Сема 'ручка коловорота біля колодязя' представлена в південнословобожанських говірках репрезентантами *ручка* (*руч'ка*), *вороток* (*ворот*), *коловорот* (*коловорот*, *ко^ало^аверт*), *корба*, *вертило*, *крутілка* (*крутилка*), *рукоятка*. Спільними для обстежених та східнословобожанських говірок виявилися назви *ручка*, *вороток*; не було зафіксовано в південнословобожанських говірках східнословобожанського маніфестанта *журавел*' [3, с. 119]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *ручка*, *корда* [Дорошенко, с. 664].

Лексема *корба* зафіксована також у середньонаддніпряньських [Ващенко, с. 20], західнополіських говірках, де передає сему 'коловорот для витягування води з криниці' [Євтушок, с. 102]; у бойківських *корба* 'нагін дерева на машину, вагон' [Онишкевич, с. 376]. В українську ця

лексема потрапила з польської мови [ЕСУМ, III, с. 12]. Назва *вер'тило* пов'язана із *вертіти* 'обертати навколо осі; крутити' [ВТССУМ, с. 83] і є південнословобожанським новотвором. Міждіалектним відповідником лексем аналізованої семи є російське *крюк* [СРНГ, с. 355].

Спостереження за динамікою розвитку репертуару семи 'ручка коловорота біля колодязя' протягом останнього століття (за даними писемних пам'яток) дозволило зробити висновки, що репрезентанти *ручка*, *кóрба* [Грінченко, II, с. 283] в південнословобожанських говірках зберігаються без змін, семантичну трансформацію виявили маніфестанти *вóрот*, *коловорóт* [Грінченко, II, с. 283], *крутілка* [Грінченко, II, с. 315], словотвірну – *руко'їатка* [Грінченко, IV, с. 90], *воро'ток*, *вер'тило* [Грінченко, II, с. 283].

Сема 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем' представлена лексемами *в'ідро* (*в'ед'ро*), *це'берка* (*цебер*, *це'барка*, *ца'б'ерка*, *це'берко*, *це'бро*), *лоханка*. Спільними для південно- та східнословобожанських говірок є лексеми *в'ідро*, *це'берка*, *цебер*, *це'бро* [З, с. 115], *цеб'арка* [ССГ, с. 219]; не були виявлені в обстежених говірках східнословобожанські маніфестанти *цоб'ерка*, *цаб'ерка* [ССГ, с. 219], *кóрчик* [ССГ, с. 103], *ба'д'а* [З, с. 115]. У східнополіських говірках аналізовану сему передають лексеми *цебер*, *це'бро*, *це'берка*, *це'берко*, *це'барка*, *в'ідро*, *в'ед'ро* [Дорошенко, с. 663].

Усі фонетичні та словотвірні варіанти репрезентанта *це'берка* знаходимо і в інших українських говорах: лексема *це'берка* функціонує в степових говірках, *цебер*, *ца'берка*, *це'берко* – у західнополіських, *це'барка* – у поліських та середньонаддніпрянських, *це'бро* – у південноподільських [Никончук, с. 71]. У нижньонаддніпрянських говірках сему 'бляшане відро' передають репрезентанти *цаб'ерка*, *циб'арка* [Чабаненко, IV, с. 201, с. 204]. У середньонаддніпрянських, подільських говірках аналізовану сему передають лексеми *ба'д'а*, *ба'д'їа*, *це'бро*, *це'бер*, *це'берка*, *кобка*, *ка'душка*, *в'ідро* [Мартінова, с. 122]. За даними АУМ, назви *цебер*, *це'берка* відомі в поліських, наддніпрянських говірках, *цебер* – у волинсько-подільських, *це'бро* – у середньо- і нижньонаддніпрянських [АУМ, I, к. 162], *цебер* – у поліських, волинських, наддністрянських, карпатських, покутсько-буковинських [АУМ, II, к. 160], *цебер*, *це'бер*, *це'бро*, *це'берка* – у степових [АУМ, III, ч II, к. 41]. У рос. говорах, які контактують з українськими, *цибарка* 'залізне відро, розширене догори' [СРДГ, III, с. 186]. Фонетичний варіант *в'ед'ро* відомий у поліських говірках [Никончук, с. 71], а також у рос. мові [СРЯ, с. 145]. Лексема *лоханка* в поліських говорах передає сему 'різновид цебра з однією дужкою' [Лисенко, с. 116]. Походить вона, очевидно, від давньоруського *лоханя* [ЭСРЯ, II, с. 524]. Назву *лаханка* зафіксовано і в полтавських говірках із значеннями 'дерев'яна низька діжка, в якій готують корм для свиней', 'дерев'яне помийне відро', 'цинкова глибока миска з двома ручками' [Ващенко, с. 54]. У середньонаддніпрянських говірках *лаханка* 'посудина вигляду шаплика (низенька діжка для миття, купання), але менша за розміром,

вживається переважно для помиїв' [Ващенко, с. 24], зафіксована вона і в східнословобожанських говірках, де *лаханка* (*лоханка*) 'помийниця' [ССГ, с. 116]. Серед міждіалектних відповідників аналізованої семи у середньонаддніпрянських говірках виділяють новішу лексеми *відро* (переважно металеве) та *цебер*, *цебро*, *цеберка*, що є старішими назвами [Ващенко, с. 20], у поліських говорах на позначення денотата 'дерев'яне відро з дужкою' зафіксовано лексему *коновка* [Лисенко, с. 102].

Зіставлення репертуару семи 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем' на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволило констатувати, що назви *цеберка*, *цебер* [Грінченко, IV, с. 426], *відрó* [Грінченко, I, с. 227] побутували в обстежених говірках і століття тому без змін, лексеми *цебро*, *цеберко* [Грінченко, IV, с. 426] виявляють словотвірну трансформацію, маніфестант *лоханка* в розглянутих писемних джерелах не зафіксований. Сучасними південнословобожанськими говірками втрачено назву *бадійка* [Яворницький, с. 9].

Виконане дослідження дозволило дійти певних **висновків**.

1. Лексико-семантична група назв колодязів та їхніх частин у південнословобожанських говірках реалізована широким спектром репрезентантів, неоднорідних за етимологією, виявленими ареалами, часом виникнення в говірці тощо.

2. Зафіксована лексика здебільшого виявляє виразні зв'язки із суміжними та більш віддаленими українськими говірками, діалектами й іншими мовами.

3. Зіставлення сучасних назв колодязів та їхніх частин із відповідниками, зафіксованими в етнографічних і лексикографічних працях кінця XIX – початку XX століття, виявило незначний рівень динаміки досліджуваної південнословобожанської лексики впродовж XX століття. Переважна частина південнословобожанських репрезентантів цієї лексико-семантичної групи була відома й більше, ніж століття тому: 15 із них збереглися без змін, 42 більшою чи меншою мірою змінили семантику, 11 – словотвірне оформлення, 4 – фонетичне. Не були зафіксовані в розглянутих пам'ятках 9 із виявлених нами лексем, що може свідчити про належність їх до групи номінацій пізнішого утворення. Назва *бадійка* в сучасних південнословобожанських говірках не виявлена, що може свідчити про її вихід з ужитку в обстеженому ареалі.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні реалізації в південнословобожанських та інших українських говірках решти лексичних та тематичних груп лексики, специфіки їхньої ареалогії, динаміки й етимології.

Література

1. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнословобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2014. 20 с.

2. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2006.

410 с.

3. Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 1992. 427 с.

4. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2001. 19 с.

5. Кушмет М. С. Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2014. 20 с.

6. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 1999. 21 с.

7. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз: монографія. Харків: Монограф, 2014. 147 с.

8. Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови. *Мовознавство*. Київ. 1985. № 2. С. 37–43.

9. Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2000. 24 с.

10. Поповський А. М. Південноукраїнські степові говори як особливий діалектний тип. *Лінгвістичні студії*. Донецьк. 1994. Вип. 1. С. 176–181.

11. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини): монографія. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2013. 217 с.

12. Слободян О. В. Географічна народна термінологія східнослобожанських говірок Луганщини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2017. 19 с.

13. Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2013. 400 с.

Джерела

АУМ – Атлас української мови: в 3 т. Київ: Наук. думка, Т. I. 1984. 498 с.; Т. II. 1988. 520 с.; Т. III. 2001. 274 с.

Ващенко – Ващенко В. С. Полтавські говори. Харків: Вид-во Харківського держ. ун-ту, 1959. 536 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

Грінченко – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. I–IV.

ДЛАЗ – Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1958–1993. Ч. I–III.

Дорошенко – Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут укр. мови НАН України. Київ, 1999.– 728 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука: в 7 т. Київ: Наук. думка, 1983–1988. Т. I–III.

Євтушок – Євтушок М. О. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. 232 с.

Квітка-Основ. – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: У 3 т. Харків, 1978–1979. Т. I–III.

Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських

говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ: Наук. думка, 1987. С. 62–267.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1972. 260 с.

Мартінова – Мартінова Г.І. Подільсько-середньонаддніпрянська діалектна межа (за даними побутової лексики правобережної Черкащини): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 1993. – 480 с.

Никончук – Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990. 369 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наук. думка, 1984. Т. I. 494 с., 1984. Т. II. 514 с.

СРДГ – Словарь русских донских говоров: в 3 т. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1975–1977. Т. I–III.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. Москва; Ленинград: Наука, 1965–1989. Т. I–XXIV.

СРЯ – Словарь русского языка: в 4 т. Москва: Наука, 1985–1998. Т. I–IV.

ССГ – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. Луганськ, 2002. 234 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

Харк. зб. – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Сост. В.В.Ивановъ. Харьковъ, 1898. Т. I. 1012 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. I–IV.

Яворницький – Яворницький Д. І. Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. I. 411 с.

ЭСРЯ – Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. Москва, 1959. Т. I–II.

Studia – Studia nad dialektologią ukraińską i polską (z materiałów b. katedry języków ruskich UJ) // Opracował M. Karaś). Kraków, 1975. 237 s.